

НЕПРЯМІ ПОЗОВИ ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ МІНОРИТАРНИХ АКЦІОНЕРІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ІЗ КРАЇНАМИ ЄС

INDIRECT ACTIONS AS A PROCEDURAL WAY OF PROTECTING THE RIGHTS AND INTERESTS OF MINORITY SHAREHOLDERS: COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS WITH EU COUNTRIES

Щока С.В.,

*аспірант кафедри цивільного права
Ужгородського національного університету*

Статтю присвячено розкриттю правової природи одного з юридичних засобів захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів – непрямих позовів. Проаналізовано наявні способи захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів та сформульовано значення непрямих позовів. Досліджено закріплення інституту непрямих позовів у європейських країнах та його запровадження в Україні. Охарактеризовано умови подачі непрямих позовів і визначено подальші напрями наукового дослідження порушеної проблеми.

Ключові слова: акціонерне право, міноритарні акціонери, способи та форми захисту, непрямі позови.

Статья посвящена раскрытию правовой природы одного из юридических средств защиты прав и интересов мноритарных акционеров – косвенных исков. Проанализированы имеющиеся способы защиты прав и интересов мноритарных акционеров и сформулировано значение косвенных исков. Исследованы закрепления института косвенных исков в европейских странах и его внедрения в Украине. Охарактеризованы условия подачи косвенных исков и определены дальнейшие направления научного исследования затронутой проблемы.

Ключевые слова: акционерное право, мноритарные акционеры, способы и формы защиты, косвенные иски.

This article is devoted to disclosure of the legal nature of one of the legal means of protecting the rights and interests of minority shareholders – indirect actions. The author analyzes the existing ways of protecting the rights and interests of minority shareholders and, in their background, formulates the significance of indirect claims. This article explores the consolidation and implementation of the Institute of Indirect Claims in European Countries in Ukraine. The author also describes the conditions for the submission of indirect actions and defines the further directions of scientific research of the developed problem.

Key words: shareholder right, minority shareholders, methods and forms of protection, indirect actions.

Постановка проблеми. Проблема юридичного захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів – непрямих позовів – є однією з найбільш актуальних. Незважаючи на те, що Закон України «Про акціонерні товариства», який набув чинності 29 квітня 2009 р., значно вдосконалив систему корпоративного права та правовий статус акціонерів, і, відповідно до нього, було оголошено дворічний перехідний період, що почався у 2009 р., протягом якого всі наявні акціонерні товариства повинні були бути приведені у відповідність із новим Законом, ця проблема сьогодні залишається предметом дискусії.

Актуальність статті полягає також у тому, що у світлі нового Закону українське законодавство про акціонерні товариства досягло високого рівня наближення до стандартів та практик ЄС (вимоги до мінімального розміру статутного капіталу, статуту акціонерного товариства, розміщення та цін акцій, анулювання акцій, виплат дивідендів, оплати акцій засновниками, визначення ринкової вартості майна, скликання загальних зборів, представництва інтересів акціонерів, захисту прав та інтересів акціонерів за допомогою похідного позову тощо є дотриманими), тому це дослідження зумовлене інтересом із боку не тільки акціонерів, які мають безпосереднє відношення до вказаної проблематики, але й інших суб'єктів суспільних відносин.

Стан опрацювання. Права та інтереси акціонерів, а також їх захист були предметом уваги ряду авторів, які готують періодичні наукові публікації (С. Алексєєв, Н.Є. Вітка, О.О. Калюга, І.В. Краснова, В.В. Ярков тощо). Найбільше порушеній проблемі присвячують увагу в навчальному процесі, оскільки питання правового статусу акціонерів, а також їх захисту входить до програми вивчення таких дисциплін, як «Акціонерне право», «Господарське право», «Конкурентне право», «Господарський процес» (Р.П. Бойчук, О.М. Вінник, Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, В.С. Щербина тощо) та ін. Проте багато аспектів згадані автори не розглядають взагалі або не роз-

глядають у порівняльно-правовому полі. Одним із питань, що потребує прискіпливого вивчення, є питання непрямих позовів, які націлені на захист прав та інтересів міноритарних акціонерів.

Метою статті є розкрити правову природу непрямих позовів як одного з юридичних засобів і процесуальної форми захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів у порівняльно-правовому аспекті. Основним завданням, яке ставить перед собою автор, є розглянути й охарактеризувати правову природу одного з юридичних засобів прав та інтересів міноритарних акціонерів – непрямих позовів, проаналізувати наявні способи захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів та розкрити значення непрямих позовів, разом із цим дослідивши закріплення інституту непрямих позовів у європейських країнах та його запровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Акціонерна форма організації бізнесу поряд зі значними перевагами має і певні елементи ризику для власників акцій. Можливість управління чужою власністю забезпечує ефективний менеджмент, але водночас її існування та об'єктивна розбіжність інтересів управлінців й акціонерів вимагає контролю за діяльністю останніх, що потребує вирішення на законодавчому рівні встановлення відповідних внутрішньокорпоративних відносин. Захист прав інвесторів на вітчизняному фондовому ринку є одним із найважливіших кроків на шляху становлення цивілізованих відносин, що ґрунтуються насамперед на засадах добросовісної конкуренції, еквівалентності результатів затраченим зусиллям, дотримання інтересів усіх економічних суб'єктів. Кожна фірма за період своєї діяльності укладає безліч угод, різних за об'єктами, характером та строками виконання. Кожна з таких угод прямо чи опосередковано відбивається на результатах діяльності акціонерного товариства. Цей вплив є таким різноманітним, як і самі укладені угоди. За розміром угоди акціонерного товариства можливо поділити на звичайні (дрібні та середні) і великі. Саме угоди

великого розміру є надто небезпечними, оскільки в разі їх низької результативності може значно похитнутися становище фірми на ринку або навіть стати під загрозу факт її існування [1, с. 45]. Інколи такі правочини укладаються для свідомого «злиття» коштів акціонерного товариства. У такому разі одним з успішних способів захисту прав акціонерів є можливість звернення до суду з непрямим позовом, що є різновидом групового позову.

Групові позови направлені на захист прав великих груп громадян (насамперед у сфері обігу), які опинилися в однаковій ситуації внаслідок порушення їхніх інтересів однією і тією самою особою. У Європі інститут групових позовів почали запроваджувати в середині 90-х рр. XX ст., зокрема Нідерланди його запровадили в 1994 р., Португалія – у 1995 р. На початку XXI ст. до згаданих країн приєдналися Іспанія, Швеція, Франція, Німеччина та ін. Крім того, необхідність запровадження такого інституту була визнана загалом на рівні ЄС прийняттям Європейським парламентом та Радою Директиви 98/27/ЄС від 19 травня 1998 р. [2, с. 41]. Термін «груповий позов» має загальний характер. У ньому виділяють майнові групові позови, групові позови про захист інтересів невизначеного кола осіб та непрямі позови [3, с. 34-52], кожен із яких відзначається своєрідністю судової процедури захисту інтересів групи осіб. У контексті теми дослідження значення буде мати такий вид групового позову, як непрямий позов.

Непрямі позови направлені на захист інтересів акціонерів від недобросовісних або умисних дій керівних органів товариства. Наприклад, голова правління не подає позову про погашення заборгованості перед товариством, укладає завідомо не вигідні контракти тощо. Оскільки порушення інтересів товариства зумовлено діями його керівників, то сумнівно, що вони подадуть самі до себе позов. Світової практиці відомо багато судових способів захисту прав акціонерів, до яких входить й інститут непрямих позовів [4, с. 120; 5, с. 129]. Зокрема, цей метод уже давно практикується в США, Великій Британії, Кореї, Чилі та країнах Європейського Союзу [6].

Ніякої прямої вигоди акціонер за таким позовом не отримає, оскільки він буде захищати інтереси акціонерного товариства, а не свої. Власні інтереси акціонер захищає опосередковано, оскільки зацікавлений у належному управлінні справами товариства та зростанні його прибутку за акціями, власником яких він є. Задоволення непрямого позову судом припинить неправомірну діяльність керівництва компанії, що суттєво збільшить ціну на акції, а відтак ціна на власні акції акціонера також зросте. Але рішення за непрямим позовом захищає корпоративні інтереси. За ним відшкодовуються збитки, заподіяні акціонерному товариству, тоді як індивідуальні збитки акціонерів, викликані протиправною діяльністю посадової особи товариства, не відшкодовуються.

Концепція непрямого позову сформувалась у практиці англійського трасту і виникла у зв'язку з тим, що в міру «розпилення» акцій серед великої кількості акціонерів зникала фігура одноособового власника корпорації, де управління зосереджувалося в руках менеджерів, що діяли інколи у своїх інтересах, а не в інтересах акціонерів, що їх найняли. Такі конфлікти інтересів і стали першо-причиною появи непрямих позовів як правового засобу впливу окремих груп акціонерів на менеджерів компаній [7, с. 37; 8, с. 95–98].

В Україні можливість пред'явлення непрямих позовів не передбачена законодавством. Якщо самі акціонери виявлять у діях голови та членів правління неналежне виконання своїх обов'язків, то вони на них можуть впливати тільки через органи акціонерного товариства. Так, загальні збори акціонерного товариства можуть винести рішення про притягнення до майнової відповідальності посадових осіб органів управління товариством [9, с. 16–17].

На практиці в судах України вже мали місце випадки, коли акціонери зверталися до суду за захистом інтересів самого товариства від протиправної поведінки третіх осіб без належно оформлених повноважень, мотивуючи це тим, що порушення прав товариства зумовлює порушення прав і самих акціонерів. Так, 3 березня 2006 р. між Відкритим акціонерним товариством «Акціонерна компанія «Київреконструкція» та Товариством з обмеженою відповідальністю «Маргоінвестбуд» було укладено договір про спільну діяльність № 1/06 (далі – Договір), предметом якого було об'єднання своїх зусиль та вкладів, щоб спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення такої господарської мети: будівництво житлового будинку із вбудованими приміщеннями і паркінгом на земельній ділянці, що розташована за адресою: м. Київ, вул. Солом'янська, 17а, а також забезпечення продажу житла (квартир), приміщень та паркінгу в новозбудованому комплексі для одержання прибутку. ТОВ «Холдинг-гова компанія «Єдина будівельна» звернулося до суду з позовом про визнання Договору недійсним, обґрунтовуючи його тим, що Договір укладено з боку відповідача 1 головою правління ВАТ «Акціонерна компанія «Київреконструкція» з перевищенням наданих повноважень, що призвело до порушення прав позивача як акціонера ВАТ «Акціонерна компанія «Київреконструкція». Позивач виграв справу в першій інстанції, але програв її в апеляції та касації. Підтримуючи в силі рішення суду апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції вказав, що акціонер може захищати свої безпосередні права чи охоронювані законом інтереси шляхом звернення до суду в разі їх порушення, оспорення чи невизнання самим акціонерним товариством, учасником якого він є, органами чи іншими акціонерами цього товариства. Так, акціонери мають право брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених зазначеним законом; брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди); вийти в установленому порядку з товариства; одержувати інформацію про діяльність товариства, а також можуть мати інші права, передбачені законодавством і установчими документами товариства. Отже, за положеннями чинного законодавства позивач не має безпосередніх прав власника або користувача щодо вкладу відповідача 1 за спірним договором та безпосереднього впливу на здійснення відповідачем 1 господарської діяльності. Законом визначено органи акціонерного товариства, через які діє акціонерне товариство, та, відповідно, через які в певному порядку акціонер реалізує свої права. За таких обставин спірний Договір не перешкодив у реалізації права акціонера на управління акціонерним товариством. При цьому таким, що *не ґрунтується на приписах законодавства, є ототожнення власних прав та інтересів акціонера із правами та інтересами самого акціонерного товариства* [10] (виділено авт. – С. Ш.).

Отже, якщо акціонери будуть звертатися до суду за захистом прав та інтересів акціонерного товариства, опосередковано захищаючи свої, без достатніх на те повноважень, то суди будуть відмовляти в задоволенні позову, оскільки акціонери безпідставно ототожнюють свої права, що впливають з акції, та права акціонерного товариства, що впливають із договорів, які останнє укладає. Аналогічну позицію підтримав Конституційний Суд України у справі про охоронюваний законом інтерес. Мотивація позиції Конституційного Суду полягала в тому, що «легітимний інтерес акціонерного товариства не є простою сукупністю законних інтересів його акціонерів» (п. 4.1) [11]. Тому висновок цього суду підтверджує усталену практику – захист інтересів акціонерного товариства визначається законом. Отже, для забезпечення публічного порядку та захисту корпоративних інтересів у сфері управління справами акціонерного товариства від можливих зловживань

керівництва цього товариства необхідно внести зміни до цивільного процесуального та господарського процесуального законодавства України, які закріпили б інститут непрямого позову, що опосередковано захищає би інтереси міноритарних акціонерів, які позбавлені нині ефективних способів захисту своїх інтересів, що прямо відзначається у вище згаданому рішенні Конституційного Суду.

Проте у 2015 р. ситуація в Україні щодо інституту непрямих позовів значно покращилася. Так, значним кроком у напрямі підвищення можливості для захисту прав акціонерів, а також усунення деяких ризиків для інвесторів стало набуття чинності з 1 травня 2016 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» [12]. Цим Законом передбачається введення багатьох інструментів захисту прав та інтересів міноритарних акціонерів, одним із яких стало запровадження похідного позову. Під похідним позовом розуміють право акціонера, який володіє часткою понад 10% статутного капіталу, подати позов в інтересах товариства про відшкодування збитків (схоже положення існує в законодавстві Швеції [13]).

Для багатьох країн континентальної традиції права характерним є встановлення мінімальної кількості акцій або частки у капіталі, за наявності якої учасник юридичної особи має право звернутися з похідним позовом на захист інтересів юридичної особи. Такі вимоги спрямовані на попередження подання позовів особами, що мають незначний інтерес у компанії і водночас захищають акціонерів, які становлять суттєву більшість. Наприклад, німецьке законодавство вимагає, щоб заявник похідного позову володів як мінімум 1% акцій. Водночас звертається увага на те, що деякі країни, які традиційно обмежували подання похідних позовів, останнім часом послабили обмеження на їх подання, маючи на меті стимулювати акціонерів до більш активного використання цього механізму. Зокрема, до таких країн відноситься ФРН, де поріг володіння акцій для подання похідного позову було нещодавно знижено з 10% до 1% акцій [14, с. 12]. В Україні передбачено, що у спорах про відшкодування збитків, завданих господарському товариству його посадовою особою, представником такого товариства є також учасник (акціонер) цього товариства, якому сукупно належить 10% і більше ста-

тутного капіталу (простих акцій) товариства і який подав господарському суду позовну заяву від імені товариства або який подав господарському суду заяву про здійснення представництва позивача. Учасник (акціонер), якому належить 10% і більше статутного капіталу (простих акцій) господарського товариства, може здійснювати представництво товариства особисто (якщо він є фізичною особою), через свої органи (якщо він є юридичною особою), через органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (якщо він є державою, Автономною Республікою Крим, територіальною громадою), через інших своїх представників. Учасник (акціонер), якому сукупно належить 10% і більше статутного капіталу (простих акцій) товариства, може здійснювати представництво товариства через одного з учасників (акціонерів) або спільно уповноважити на це іншу особу (ч. 8 ст. 28 Господарського процесуального кодексу України) [15].

Висновки. Проаналізувавши вищезазначене, можливо дійти висновку, що ефективність захисту прав та інтересів акціонерів насамперед залежить від самого акціонера та його активності й оперативності. Тобто, якщо самі акціонери виявляють у діях голови та членів правління неналежне виконання своїх обов'язків, то вони (акціонери) можуть впливати на вищезазначених голову та членів правління через органи акціонерного товариства. Підсумовано, що для забезпечення публічного порядку та захисту корпоративних інтересів у сфері управління справами акціонерного товариства від можливих зловживань керівництва цього товариства необхідно внести зміни до цивільного процесуального та господарського процесуального законодавства України, які б змогли закріпити інститут непрямого позову, що опосередковано захищає би інтереси міноритарних акціонерів, які позбавлені нині ефективних способів захисту своїх інтересів.

Звісно, залишаються питання, які ще потребують додаткових реформ для приведення їх у відповідність із директивами ЄС, а відмінності між правовими режимами перешкоджають комерційній співпраці між компаніями України та держав-членів ЄС, але бажання їх подолати є потужним стимулом для прискорення правових реформ в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стеценко Б. Крупні угоди з майном акціонерного товариства та захист прав акціонерів / Б. Стеценко // Ринок цінних паперів України. – 2002. – № 1–2. – С. 45–48.
2. Романюк Л.О. Масовий позов: загальна характеристика, зарубіжний досвід і перспективи впровадження в Україні / Л.О. Романюк, Я.М. Майстренко // Вісник Верховного Суду України. – 2015. – № 3 (175). – С. 35–47.
3. Аболонин Г.О. Групповые иски / Г.О. Аболонин. – М.: НОРМА, 2001. – 256 с.
4. Вінник О.М. Акціонерне право: [навчальний посібник] / О.М. Вінник, В.С. Щербина. – К.: Атіка, 2000. – 544 с.
5. Колесов П.П. К развитуию учения о процессуальных средствах защиты права и об иске / П.П. Колесов // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / под ред. М.К. Треушников. – М.: Городец, 2004. – 352 с.
6. Барбашін С. Захист прав учасників товариства у зв'язку зі змінами / С. Барбашін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/sbarbashin/article/22272.aspx>.
7. Ярков В.В. Новые формы исковой защиты в гражданском процессе (групповые и косвенные иски) / В.В. Ярков // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 32–40.
8. Малышев П. Косвенные иски акционеров в судебной практике США / П. Малышев // Российский юридический журнал. – 1996. – № 1. – С. 95–104.
9. Черпак А. Відповідальність посадових осіб органів управління акціонерного товариства / А. Черпак // Ринок цінних паперів України. – 2012. – № 8. – С. 15–18.
10. Постанова Вишого господарського суду України від 13 вересня 2007 р. у господарській справі № 24/221 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1699794.html.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень ч. 1 ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 1 грудня 2004 р. № 1-10/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів: Закон України від 7 квітня 2015 р. № 289-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/289-19>.
13. Черкасенко М. Похідні позови: бути чи не бути в Україні / М. Черкасенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uba.ua/documents/doc/cherkasenko.pdf>.
14. Островська Л.А. Непрямі (похідні) позови: міжнародний досвід та законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Л.А. Островська. – О., 2008. – 20 с.
15. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.